

A TUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSPONTJÁN

JOGOSÚLT-E

A PHILOSOPHIÁNAK

MINT KÜLÖN TUDOMÁNYNAK

MIVELÉSE?

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

MOLNÁR ALADÁR

LEVÉLEZŐ TAGTÓL.

—•••—

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1868.

A TUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSPONTJÁN
JOGOSULT-E A
PHILOSOPHIÁNAK
MINT KÜLÖN
TUDOMÁNYNAK MIVELÉSE?

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS
MOLNÁR ALADÁR
LEVÉLEZŐ TAGTÓL.

(Olvastatott az 1867. deczemb. 9-kei ülésben.)

Mikor a tekintetes Akadémia a puszta jó törekvést is méltatva levelező tagjai sorába emelt, ezt természetesen csak azért tévé, hogy gyámolítsa egyik gyenge munkását azon tudománynak, mely minden tudomány-ágak alapjául, úgy szólva közös gyökeréül tekinthető, s irodalmunkban mégis annyira elhagyatott, hogy iskolai kézi könyveken kívül, alig mutathatunk föl e nemben egy-két önálló művet. Valóban, míg egyfelől arról panaszkodhatunk, hogy a magyar bölcsészeti könyveknek nincs olvasó közönsége; másfelől mégis könyvtárusainktól az idegen irodalmak e nemű termékei jelentékeny számu példányokban kelnek el. E tünemény egyik fő oka, kétségkívül bölcsészeti irodalmunk fejletlen voltában keresendő. Azonban midőn a tekintetes Akadémia megtisztelő s legfőlebb a jövődöben ha kiérdemelhető figyelméért hálás köszönetemet nyilvánítva, bölcsészeti osztályába be akarnék lépni; az utóbbi évek alatt az irodalomban több oldalról halatott nyilatkozatok folytán azon kérdés támad bennem: vajjon van-e itt még ma is reám és szaktársaimra szükség? Vajjon ha már philosophiával foglalkozó munkásokat is akart a tek. Akademia kebelébe felvenni, nem az archaeologiai s történeti osztályba kellett volna-e bennünket sorozni? Más szóval, azon kezdtem töprenkedni, vajjon a tudomány mai állá-

sán van-e még szükség rá, hogy a bölcsészetet, külön, önálló tudományképen műveljük, vagy az mint ilyen már az olavult régiségek közé tartozik, s legfőlebb a tudomány történetében érdemes vele foglalkozni?

Ha azt nézzük, hogy a bölcsészet az egymás nyomában gyorsan feltűnt rendszerek után, a század eleje óta tartalmilag mily csekély előhaladást tett, holott a legtöbb tudományok ép ez idő alatt roppant gyorsasággal fejlődtek; ha azt tekintjük, hogy napjainkban a korábbihoz képest mily csekély érdekltség mutatkozik a philosophiai szakművek iránt; ha látjuk, hogy még azon Németországban is, hol századunk első negyedében az egyetemi ifjak metaphysikai kategóriákért párbajokat vívtak, ma az egyetemeken aránylag mennyivel kevesebb hallgatója van a tisztán bölcsészeti előadásoknak: hajlandók vagyunk a föltett kérdésre *nem*-mel felelni.

Volt idő, s pedig századokon át tartó, midőn a bölcsészet annyira egyedüli módja volt a tudományos vizsgálódásnak, és annyira magában foglalt minden ismeret-ágot, hogy a bölcsészet az összes tudomány rendszere volt, s p. o. Aristotelesnél philosophia és tudomány teljesen egyjelentésű szók. Az egyes tudomány-ágak, alig egypár kivételével, mind a bölcsészet körében születtek meg, és sokáig annak egyes részeit képezték.

Ámde főleg az újabb időben az ismereteknek mind nagyobb felhalmozódásával, — a tudás körének sokoldalú kiterjedésével, és a vizsgálódás különféle problémáinak határozottabb kifejlődésével a tudomány terén is mind inkább szükségessé vált a munkafelosztás. Ez által nem csak új tudományágak jöttek létre; hanem a bölcsészet rendszerének alkatrészeit képezett egyes tudományok a philosophia köréből kiválva, nem is csupán külön önálló tudományokká, de egész tudomány-körökké lettek, melyek magukban ismét számos egyes tudomány-ágakra válnak szét, p. o. csak a természettudományok roppant körét és sokféle ágait tekintsük. — Sőt korunknak a tudományokban való bámulatos haladását főleg azon körülménynek tulajdonítják, hogy az egyes tudományok felszabadulva a mindent egyetemesítő, az emberi tudás egész teljességét egységes rendszerbe kifejtő bölcsészet gyámsága alól, a gondolkodó ész, minden kirámázott

rendszerbe való beleerőszakolástól megmenekülve kutat, szabadon gyűjti ismereteit, s minden további következményekre — vagy az egészszszeli egyezetre — való tekintet nélkül dolgozza föl a beszerzett anyagot. Innét azután könnyen származhatik a bölcsészettnek, napjainkban sokaknál divatosná vált ócsárlása, úgy hogy még az emelkedettebb nézetűek közé számíthatók azok, kik legalább történeti jelentőségét elismerik, úgy vélekedvén, hogy a bölcsészeti szemlélődés a tudománynak s általában az emberi művelődésnek kifejlődésében megtette szolgálatát akkor, midőn még összes ismereteink beleférték egy szűk rendszer keretébe, s a concret tárgyak kevéssé ismerése miatt, elvont eszmékből lekövetkeztetésekön élvelődött s erősödött a gondolkodás. De ma már, midőn az úgy nevezni szokott exact tudományok önállóságra, s nagykorúságra nőttek; midőn épen a vizsgálódás megoszlása folytán jutunk naponként meglepő eredményekre, új meg új fölfedezésekre: ma már a tudomány és műveltség előhaladásában, elvesztette jelentőségét az elvont metaphysikai határozományok rendszeres fejtegetésével foglalkozó philosophia.

Tagadhatlan tény, hogy a bölcsészet a tudomány haladásában jelenleg nem játszik oly vezérszerepet, mint korábban; tagadhatatlan tény, hogy még a tudósoknál is általában kevesebb érdeklődést tapasztalunk a tisztán philosophiai munkásság — mint a többi ismeret-ágak iránt. — Azonban nézetem szerint nagyon csalódnánk, ha ezt a bölcsészeti szellem hanyatlásául, és annak a bizonyosságul tekintenénk, hogy az igazság tudományos megismeréseért ma már csakugyan nincs szükség philosophiai szemlélődésre. — Én ellenkezőleg úgy látom, hogy a bölcsészettnek mint szaktudománynak háttérbe szorulását nagy részben épen a philosophiai szellemnek nagy elterjedése és hódítása idézte elő.

A múlt század végén s a jelen század első tizedeiben, Angol-, Francia- és Németországban kifejlett nagyszerű philosophiai rendszerek nemcsak új tudományos elméleteket alkottak, de új világnézetet fejtettek ki, mely lassanként egész társadalmunkban uralkodóvá lett; új elveket állapítottak meg, melyek a többi tudományokat is gyökeresen átalakították, és a melyek annyira átmentek a köz gondolkodásba, hogy ma már az is-

meret minden töreim vezérlik az elméket kutatásaikban. — Gondoljunk csak a történetírás újabbkori átalakulására. Ma már az időszerint egymásután következő eseményeknek philosophiai felfogás nélkül való egyszerű előadása, csak kronika de nem história. És a kiválóan tapasztalati ismereteknek tartott természettudományokban is, épen Angliában látjuk a legnagyobb szellemek által mind jobban érvényesíteni a böleselmi speculatiót. Sőt ki merem mondani, hogy alig van az ismeretnek oly ága, melyet a begyűjtött tapasztalatoknak philosophiai gondolkodással való feldolgozása ne emelne tudományyá. — Ez értelemben mondtam, hogy a philosophiát mint külön szaktudományt napjainkban főleg azért láthatjuk háttérbe szorúlva, mert a bölesészeti gondolkodás minden egyes tudomány-ágba annyira behatolt, hogy nem látják szükségesnek azt külön művelni. — Innét, kik korunk tudományos műveltségével ismerősek, nem is tagadják a bölesészeti gondolkodásnak tudományos jogosultságát, sőt azt minden tudományban szükségesnek ismerik el; hanem (és épen azért) azt állítják, hogy a tudomány mai fejlettségén már fölösleges és gyümölestelen a philosophiát külön tudományképen művelni. — E nézetet fejezé ki a többek között Renan azon elmés hasonlatában, hogy a philosophia olyan a tudományokban, mint az ételekben a fűszer, mely minden ételbe szükséges, hogy az ízletes legyen, de a tiszta fűszer magában sem táplálék, sem ízletes csemege. — E látszólag találó hasonlatra a philosophiával foglalkozók egyszerűen azt válaszolhatnák ugyan Renannak, miként épen azért szükséges a fűszert külön termesztetni, hogy a szakácsoknak legyen mivel készítményeiket megízésíteni, mert a kalbászban sem benne terem a sava borsá; azonban nekünk legkevésbbé szabad kérdéseket tréfával elütni, vagy hasonlatokkal eltakarni. És míg általában a bölesészeti gondolkodás ellen intézett támadásokra elég volna tán, a tudomány jelen álláspontjára rámutatni; másfelől ép azon tény miatt, hogy ma már a philosophiai elmélkedés minden ismeretkörbe behatolt, csakugyan kérdésbe tehető: jogosult-e még a philosophiának külön tudományul művelése?

— Megkísértem e kérdésre lehetőleg röviden s indokolva válaszolni. —

Az ismeret bármely ágának külön tudományul kezelését nem csupán az teszi jogosáttá, hogy az ismeretek annyira felhalmozódtak, hogy mennyiségük miatt nem lehetne őket a többivel együtt kezelni; hanem főleg az, hogy a gondolkodásnak oly problémái merültek fel, melyek csak egy külön körben és külön saját módon eszközölt vizsgálódással oldhatók meg. P. o. a történet és természettudományok nem csak azért kell hogy külön tudományok legyenek, mert minden bennök foglalt ismeret egy tudományban nem férne el; hanem mert a gondolkodásnak mindegyikben másnemű kérdései vannak, a melyekre más és másnemű vizsgálódással lehet feleletet keresni. — És a hajdan csak egy tudomány-ágat képezett természettudományok körében viszont, nem csupán a természettani ismeretek mennyiségileg megsaporodása miatt válhattak külön tudományokká a géptan, és a vegytan stb.; — hanem mert a természetnek mind több oldala megismerésével oly különféle problémák merültek fel a gondolkodás előtt, melyek megoldására különnemű tudományos munkáig váltak szükségessékké. —

Tárgyunkat illetőleg is tehát sajátképen az a kérdés: hogy a bölesészet rendszeréből kivált, s önállókká növekedett tudományok hagytak-e a philosophia számára valamely czelt, a miért annak léteznie kell, vagy pedig mindent magukkal hoztak, s az ő körükben is elvégezhetjük minden tudományos teendőinket? — Az a kérdés, tudunk-e kimutatni a gondolkodásnak olyan problémáit, a melyek ismereteink biztosságának, s így a tudománynak érdekében szükség hogy megoldassanak, de a melyeket a philosophián kívül egy tudomány sem képes saját körében megfejtani? — *Ha igen*, az által igazoltuk a philosophiának mint önálló tudománynak a jogosultságát. *Ha nem*, úgy kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a bölesészetnek külön művelése, legfőlebb unalmas emberek egyéni gyümölestelen kedvtöltése lehet.

Lássuk tehát.

Tudjuk, hogy a tudományban semmi sem maradhat vizsgálatlanul. Hisz az egész tudomány a valóságnak átható

megvizsgálása, indokolt megértése, vagyis mint mondani szoktuk, az igazság ismerete. — De épen mivel a tudomány az igazság megismerése, nem is szabad körébe semmit sem kellő bizonyítás, és indokolás nélkül felvenni. Feltételeken nyugvó állítások, s a tényekre alapított vélemények is csak akkor válhatnak tudományos bizonyosságokká, ha azon alapok és tények, melyektől igazságuk feltételezve van, valóban bizonyítottak. Kik a tudományban a tények constatirozására helyeznek legnagyobb súlyt, s kik csak azt tartják igaznak a mi tény; felejtik hogy lehetnek és vannak számtalan tények, melyek nagyon igazságtalanok; mindenek felett pedig felejtik, hogy a tények magukban sohasem képezhetik a tudomány tartalmát. — A tudomány — akár deductív, akár inductív módszerben művelve — nem a tények összegyűjtésében, hanem a természeti és szellemi világ tényeinek megvizsgálásában, s azok okainak és törvényeinek a megismerésében állhat. —

A tudomány e feladatának az egyes tudományok (a bölcsészet nélkül) már csak azért sem felelhetnek meg, mert ha a tudás minden egyéb kérdéseit képesek volnának is megoldani, egy nagyon lényeges problémáját még csak vizsgálódásuk tárgyává sem tehetik, t. i. *magát a tudományt*.

Az egyes tudomány-ágak mindegyikében az elme a természeti vagy a szellemi világ valamely tényleg létező körét, s annak egyes tényeit vizsgálva, ez által létre hoz egy új tényt, t. i. a valóság azon köréről való tudományt. A természet-tudományok nem kevésbbé tények, mint maguk a természeti tünemények, a történettudomány nem kevésbbé, mint az általa tárgyalt események. — Magát az ismerés tényét, a *tudományt*, ez egyes szaktudományok már csak annál fogva sem képesek elmélkedéseik körébe vonni, mert azt saját tárgyuk vizsgálása által ők maguk hozzák létre. Az ismerés nem működésüknek elüttük levő, s elemezhető tárgya, hanem végeredménye. —

De hogyan? míg a tudományban mindent bizonyítani, mindent igazolni kell; másfelől maga a tudomány maradhatna igazolatlanul? míg a tudományban mindennek okát, észszerűségét és törvényeit keressük; magának a tudománynak

feltételei, elvei, és törvényei megfejtetlenül maradhatnak? Fontosabb volna előttünk a külső világ egyetem tőlünk millió mértföldekre levő csillagrendszerének a kutatása, mint saját belvilágunk, önszellemünk legfőbb tényének a megismerése?

Míg a többi tudományok épen önlétüket, a tudományt, nem bírják igazolni: addig a bölcsészetnek épen e kérdés megoldása képezi első és legsajátabb feladatát. — Nem csupán Fichte nevezhető rendszere alaprészt tudománytannak, hanem minden philosophiai rendszer, mely e nevet megérdemli, lényegesen *ismeret- és tudománytan*.

E pont tüzetes fejtegetését jelen értekezésem köre nem engedvén meg, csupán azon tényt legyen szabad felemlítenem, hogy a bölcsészet történeti kifejlődésében mindig a tudás kérdésének átható bírálata és reformja nyitott meg új korszakot; és hogy az emberi tudásnak a philosophia által eszközölt bírálatai mindig azon kor összes tudományának a reformját idézték elő. Emlékezzünk a görögöknél Sokratesre és Plátóra, a keresztyén polgárisodásban Verulami Bakora, Des Cartes-ra, majd Hume, Kant és Hegelre, s az utánuk keletkezett mozgalmakra.

Egy problémát tehát már találtunk, melyet a többi tudományok a philosophia számára fenhagytak, s annyit tán megengednek, hogy a bölcsészet maradjon meg *tudomány- vagy ismerettannak*.

A tárgyak mivoltáról s minőségéről való ismereteinket ítéletekben fejezzük ki. (A fal fehér, a ló emlős állat, stb). Valamely tárgyat tudományosan ismerni pedig annyi, mint azt indokolva, bizonyítva tudni. Az indokolt ítéletet következtetésnek, vagy zárlatnak hívjuk, (mivel a ló emlős állat, tehát a gerincesek közé tartozik, stb). És így a bölcsészet mint tudománytan, először is a fogalmakról (az ítéletek fogalmakból állanak), ítéletekről és következtetésekről szóló tudomány volna, azaz, az, a mit logikának szoktunk nevezni.

Mielőtt azonban a fogalmakat, s azoknak ítéletekké és következtetésekké összekapcsolását tárgyalná, meg kell vizsgálnia azon alaptényezőket, melyek úgy a természet mint a szellem körében az összes lét világának egyetemes alaphatározmányai; következőleg a melyek a mi elménket is hatá-

rozzák már a fogalmak képzésében és mindennemű gondolkodásában. — Ezek az úgynevezett kategóriák, melyeket, mivel éppen úgy a természeti mint a szellemi létnek alaphatározmányai, tán helyesebben mondhatnánk léthatározmányoknak. A valóság egyetemes és szükséges határozmányai, más szóval: az *okosság kategóriái*.

Ez utolsó elnevezésre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy e szót „okosság vagy ész” egész általánosságban véve, vele éppen úgy a gondolkodó elmében nyilvánuló, mint a tárgyakban létező okosságot akarom kifejezni. És a főlebb említett kategóriák alatt azon szükséges határozmányokat értem, a melyek szerint kell a mi elménknek is működni, ha okosan akarunk gondolkodni; és a melyeket kell felkeresnünk a természeti tárgyakban és tüneményekben, midőn azoknak valódi ok- és okozati összefüggését, rendjét, törvényét, akarjuk feltalálni.

Tulajdonképen minden tudományban ezt az okosságot keressük föl s akarjuk megismerni, csak hogy létezésének más-más köreiben és nyilvánulásaiban. — A történetész p. o. az emberi cselekményekben, és a közélet fejlődésében nyilvánuló törvényeket és okosságot nyomozza. A természetbuvár a növény-élet törvényeiben, vagy a kémiai elemek összeköttetésében létező észet kutatja. A jogtudós és államgazdász az állami s társadalmi viszonyok észszerű rendezésében valószínű okosságot keresi, stb. — És mégis, mi az, a mit általában észnek, okosságnak nevezünk? s a mi minden vizsgálódásaink voltaképeni tárgyát képezi? E kérdésre egyedül a philosophia felelhet, a valóság szükségképi határozmányai egész rendszerének a kifejtése s megállapítása által. —

A többi tudományok mindegyike az okosságot létezésének egyes különös köreiben vizsgálja. Természetesen vannak annak olyan határozmányai is, melyek létezésének részleges köreire tartozván, csakis azokban érvényesek. Így p. o. lehet valami nagyon okos a művészetben, de a mi nagyon okatlan volna az államéletben. — Azonban viszont vannak az észnek oly egyetemes kategóriái, melyek létezésének minden köreiben egyképen érvényesek, és a melyeket

ha kellő figyelembe nem veszünk, éppen úgy oktalanságot követünk el a közélet rendezésében, mint hamis okoskodásra jutunk a természet vagy a művészet vizsgálatában. Ezek már a sajátképeni általános ész-kategóriák, melyeknek kifejtése kizárólag a philosophiának (illetőleg a metaphysika és logika névvel jelentetni szokott részének) a feladata. —

Ilyen határozmányok a többek között: a mivolt, a mennyiség, a lényeg, és jelenség, a causalitas, a czélosság, a végetlenség, azután a fogalom, az ítélet, a következtetés, az elv, stb. — A causalitusról ép úgy beszél a történetész, mint a chemicus; lényegről, czélosságról csak úgy szól az államgazdász mint az aestheticus, a geolog csak úgy ítél, következtet mint a jogtudós, nem mivel aestheticus, jogász vagy természetbuvár, hanem mert gondolkodó ember. De mi az a causalitas vagy a czélosság, mik ezek törvényei? mi viszonyban vannak lényeg és jelenség? mik a helyes ítélet, és következtetés kellékei? Azt sem a természettudós, mint a természetbuvára, sem a jogász mint a jogélet nyomozója nem vizsgálhatja. — A politicusok és történetészek nem csak beszélnek elvekről, hanem fölöttük szigorúan ítélnék; de mi az „elv”? ez sem politikai, sem történeti kérdés nem. A kiválóan exact tudománynak tartott mathesis a mennyiséggel foglalkozik; de hogy mi a mennyiség? erre a mathesis nem felelhet, ez metaphysikai kérdés. — A mathematicusok néha csak úgy szórják a „végetlent” mint a kalmár az apró pénzt; de mi a végetlen? azt nem mondhatják meg, az metaphysikai kérdés. —

Egy szóval, egész serege van azon fogalmaknak, melyek, mivel a valóság vagyis az okosság általános határozmányait fejezik ki, minden tudományban szélre használtatnak, s melyek annyira fontosak (úgy szólva alapfogalmak), hogy bármely tudományban is azok helyes használatától függ ismereteink helyessége; de a melyeket a bölcsészeten kívül egy tudomány sem bír saját körében megfejteni, s szabatosan megállapítani. —

Azt pedig csak nem fogják a philosophiának éppen ellenesei állítani, hogy ez alapfogalmakat a bölcsészet már oly

tökéletesen megállapította, hogy azok tudományos vizsgálása jövődöre szükségtelen?

Általában nagyon csalódnak, kik azt vélik, hogy a bölcsészet a többi tudományok határán túl, — tán éppen azon ponton kezdődnek, hol az emberi tapasztalás végződik; és ezért csak az exact tudás körén kívül, vagy fölül álló fogalmakról elmélkedhetnek. Megfordítva, a philosophiának mindenek előtt az ismeret azon alapját kell felépíteni, melyről a többi tudományok kiindulnak; magát a tapasztalást, és általában az emberi tudalmat kell igazolnia.

Azonban az itt egyedül a bölcsészeti vizsgálódással megoldható felmutatott problémák által, a bölcsészet egész rendszerének csak első része, az Aristoteles által úgy nevezett *πρωτη φιλοσοφια* vagyis a mai metaphysika és logika igazolható. — És erre azt mondhatják, ám jól van, a metaphysikának és logikának meglevén más tudományok által be nem tölthető feladatai, műveltessenek külön tudományokul, de az egész bölcsészet ma már csak is ezekből állhat. Azon többi tudományok tárgyait pedig, melyek éppen a bölcsészetnek részei voltak, s onnét váltak ki önálló ismeretkörökké, továbbra csakugyan nem szükség a philosophiában is vizsgálni. Ma már fölösleges, hogy a metaphysikával egy rendszerben műveltessék a természet bölcsészete, embertan, erkölcesztan, jog és államélet bölcsészete stb.

E pontra vonatkozólag, legyen szabad ez alkalommal csupán néhány megjegyzést tennem.

„Az ismeret egyes ágainak a tudomány önálló köréivé emelkedése, a tudományos buvárlatnak az újabb időben ez által származott részlegesülése, kétségkívül nem csak öröndetes tanúsága ismereteink gazdagodásának, és a tudomány nagyszerű emelkedettségének, hanem jelentékeny tényezője és biztosítéka, a tudományos műveltség sikeres tovább haladásának is. Ámde meggyőződéseim szerint a tudományos vizsgálódásnak éppen az utóbbi időkben vett eme fordulatával van és leendő nagy szükség arra, hogy az ismeretek rendszeres bölcsészeti vizsgálódással is tárgyalassanak.

Ne felejtjük, hogy a munkafelosztás mint mindenütt, úgy a tudomány terén is magában szét esettségre, az erők és

nyert eredmények szétforgácsolására vezet. A sikeres továbbhaladásnak pedig ép oly lényeges feltétele, a felosztott munka eredményeinek összefoglalt rendszerítése.“

„A régiebb kor tudományosságának egyik nagy hiánya volt, hogy a tudás egyes oldalait, s általában a részleteket nem bírta kifejteni; hanem csak egyetemes elvek, általános tételek elvont megállapítására törekedett. Ma ellenben, a részletek buvárlásában, az ismeret minden egyes ágainak kiaknázásában áll a tudományos mozgalmak fő iránya. Valósággal a mykroszkopiai vizsgálódás jellemzi általában napjaink tudományos törekvéseit.“

Ámde éppen az emberi tudásnak ekkép nyert, és naponként szaporodó sokoldalúsága és sokfélesége teszi mind szűkebbé a tudalom egészteljességének, — a részletek benső egybefüggésének bölcsészeti rendszeres felfogását. — A tudomány egyes körői bármily különfélekül tűnjenek is föl, de egyfelől ugyanazon gondolkozó szellem terményei, s másfelől a lényegében ugyanazon okosságnak különböző nyilvánulásai való megismerései. Ez oka, hogy az egyes tudományok egymás iránt nem lehetnek közönyösök, hanem a tudásnak egy bizonyos körben való előmenetele okvetlenül hat a tudomány egyéb ágainak a kifejlődésére is; innét van, hogy minden egyes tudomány csak a többivel való benső egyezetében, s az összes tudományok rendszerében egészül ki, és nyeri sajátlagos jelentőségét.

Röviden szólva: az emberi vizsgálódás tárgyának ropant sokoldalúsága, s létezési körének gazdag különféleségei miatt, lehetetlen volna ismereteinket egy tudomány-rendszerben kifejteni, s azok részleteit csupán általános elvekből lekövetkeztetni; szükséges tehát hogy sok egyes önálló tudomány-ágak keletkezzenek, és minél több részletes kutatásokkal törekedjünk a valóság világát megismerni. De viszont másfelől mind a gondolkodó szellem egységénél, mind főleg annál fogva, hogy a tudományban megismerni óhajtott okosság világa lényegében egy, és annak minden különféle körői bensőleg egybefüggő rendezett egészet képeznek, — igenis szükséges a róla való ismereteinket a tudalomnak oly egysé-

ges rendszerében is kifejtteni, mint a hogy ezt a bölesészetnek kell eszközölni.

Igen, hanem ez esetben a bölesészet a többi tudományoknak csupán egyszerű encyclopaediája, nem pedig tőlük tartalmilag különböző önálló tudomány.

De igen.

A philosophia az által, hogy a többi tudományok eredményeit is feldolgozva, a valóság rendszerének megfelelő ismeret-rendszert igyekezik előállítani, s ekként az egyes ismeret-köröket egymásból fejt ki; ez által, nem csupán a különböző tudomány-ágakat állítja össze, hanem egyúttal itt is oly problémák megoldásával foglalkozik, melyeket maguk azon egyes tudományok alig érinthetnek. —

Főlebb azt iparkodtam kimutatni, hogy a bölesészet hivatása, a többi tudományok helyett magát a tudományt tudományosan megállapítani. Most azt vagyok kénytelen kimondani, hogy a bölesészetnek kell a gondolkodás előtt igazolni magukat azon létezési köröket, s illetőleg ismeret-tárgyakat is, melyeket a többi tudományok mint készen találtakat vizsgálnak. P. o. a történész készen talált történeti eseményeket, s egyes nemzeteknek, vagy az egész emberiségnek azokon át való kifejlődését vizsgálja. — De miért szükséges, hogy az emberiség ne egyszerre érjen ezelőtt, hanem ezred évek küzdelmein át, az események lassu folyásában tökéletesedve közeledjék feladatához? másszóval, miért okosabb, hogy van történet? E kérdésre nem a történet mint külön szaktudomány, hanem a történet bölesészete, mint a philosophia rendszerének az embertan és ethika mellett álló része, felelhet, kimutatván a történeti kifejlődés szükségét az ember fogalmából s az emberi intézmények természetéből. A jogtudós a jog- és államéletet tárgyalja. De miért észszerű, és így miért szükséges az emberek cselekvéseit megállapított jogviszonyok által rendezni, miért kell az emberi társadalomnak államokká szerveződnie? A jog- és államélet miként igazolható a gondolkodás előtt? E kérdésekre nem a pozitív jog tudósa, hanem a jog-böleselő adhat választ; és az is csak annál fogva felelhet, mert a jogosságot és az államot nem elszigetelten, hanem az erkölcsi világ többi köreivel s az egyéni emberrel való összefüggésükben vizsgálja, és így tovább.

A theologia tárgyalja valamely létező vallás eszméit, előadja, hogy azon vallás hívei minő viszonyban érzik és tudják magukat Istenhez. De mennyiben mutatható ki a gondolkodás előtt az Isten eszmének realitása? miért szükséges az embernek Istennel azon viszonyban élni, a melyet vallásnak nevezünk? és így miért okos, hogy az embernek vallása legyen? E kérdések a pozitív theologia embere előtt úgy szólnak fel sem merülhetnek. E kérdésekre a természeti és szellemi világegyetem philosophiai átvizsgálása adhat választ.

E tünetmények oka egyszerűen abban rejlik, hogy a vizsgálódásunk tárgyául szolgáló természeti és szellemi világ minden egyes körei oly összefüggő egészet képeznek, hogy mindegyik külön kör létezésének okát és szükségét csak a többivel való egybefüggésének és azokból következésének a belátása által ismerhetjük meg. — Ide járul a philosophiának még két sajátlagossága, mely szinte szükségessé teszi, hogy az, az ismeret minden ágait legalább főbb elveikben magába foglalja. E sajátlagosság abból áll, hogy minden bölesészeti rendszer 1-ször kora világnézetének tudományos kifejezése, és 2-or az ember önismerete akar lenni. —

Gyakran halljuk mondani, hogy minden kornak megvan uralkodó világnézlete. Ez tulajdonképen azt teszi, hogy minden kornak vannak bizonyos alapelvei, melyek úgy a gyakorlati életben, mint az elmélet terén, a vallásos érületben, a művészetben, és a tudományban, szóval a szellemi élet minden köreiben érvényesítik magukat; melyek az emberek cselekvését és gondolkodását irányozzák; — és a melyek ezeknél fogva a kor összes műveltségének határozott jellemet adnak. — Minden egyes philosophia (az összes természeti és szellemi életnek főbb elveiben való felfogása akarván lenni) egy világnézetet fejt ki a tudomány egész rendszerévé. Innét mondhatjuk, hogy minden sikerült bölesészeti rendszer, a korabeli összes műveltség irányadó eszméinek és alapelveinek tudományos megismerése; a mi pedig csak az által lehet, ha nem szorítkozik csupán metaphysikai és logikai alapfogalmak megállapítására, hanem a természeti és szellemi életet is vizsgálódása tárgyává teszi. —

Mind e felsorolt okokból folyik a bölcsészettudomány azon másik sajátosságára, t. i. hogy az, az ember tudományos önismerete. *) „Önismerete nem csak az egyénnek, hanem a nagy embernek azaz emberiségnek. És pedig nem egyedül azáltal, mert minden erkölcsi intézményeket s műveltségi viszonyokat elmékedése körébe von; mert tüzetesen a tudást, az akaratot, szóval az embert, minden szellemi tevékenységével teszi kutatása tárgyává; hanem még a mennyiben a természeti világot vizsgálja is. A természetbúvár észlelheti a növény életjelenségeit, vagy a villámosság tünetmennyit a nélkül, hogy a miatt a növényeken és a villámosságon kívül egyébre is kellene gondolnia. De a philosoph nem vizsgálhatja át a természet országát a nélkül, hogy a szellem és természet közötti viszony fölött is ne elmékedjék. E problémának minél tisztább megoldásával egyenlő mérvben jutunk el az emberi szellem mind világosabb megismerésére.

Egyébiránt világismeret és önismeret nem csak összefüggésben vannak, hanem egyenesen egymásból folynak.

Minél jobban megértjük a világot, melyben élünk, minél inkább tudjuk törvényeit és rendjét: annál jobban tisztában vagyunk saját helyzetünkkel, feladatuinkkal és teendőinkkel. A természet ismeretének az új korban történt roppant haladása és változása mily óriás mérvben változtatta meg az emberi törekvéseket, a társadalmi munkásságot; sőt mily időmítő befolyást gyakorolt még a vallásos öntudatra is! „A természet törvényeinek s működő erőinek ismerete szabaddá tesz, mert függetlenít hatalmuk alól, és úrrá tesz a dolgok fölött“, mondja Verulamius Baco.

Azonban megfordítva is áll. Sőt tulajdonképen a világismeret csak visszahatólag bírja fejleszteni az önismeretet, mert voltaképen az ember világtudata lényegesen öntudatában gyökerezik, onnét nő ki. A természeti világ ismereté-

*) E pontra vonatkozó nézeteim most is ugyanazok lévén, melyeket ez év folytán megjelent „Bölcsészeti-történetem“ I. füzetének a bevezetésében előadtam, azért nem véltem plagiumot elkövetni, ha egyszerűen annak 26-27 lapjairól veszem át a sorokat. — Különben is nevezett művem bevezetésén e tárgy több oldalról van fejtegetve.

nek korunkbeli átalakulása és óriás haladása, csupán az emberi szellem önmagáról való tudatának azon pontra fejlettségével lett lehető és szükséges, melyre az az újabb időben emelkedett. Kik minden, egyedül a tapasztalásnak akarnak köszönni, magyarázzák ki, mi az oka annak, hogy bár eleitől fogva ott álltak az ember szemei előtt ugyanazon tárgyak, a melyeket ma észlel, s bár évezredek óta tapasztalta ugyanazon tünetmennyeket; mégis ezred évek alatt nem tehetett ismereteiben oly haladást, nyomozásaiban nem juthatott oly gyümölcsöző eredményekre, mint korunkban egy pár század avagy egykét évtized alatt? A keleti perzsának, akár az aestheticus görögnek, avagy csak a hatodik század vallásos öntudatában élt keresztyénnek is, lehetetlen lett volna egy Newton felfedezéseire jönni. E végre az ember gondolkodásának az emberi öntudatnak kellett gyökeresen megváltoznia.

Meg kell itt jegyeznem, hogy az a világ, a miről világismeretünkben beszélhetünk, nem szellemunktől függetlenül létező, hanem csupán elménkben, saját tudatunkban élő világ. A világ megismerésének nélkülözhetlen feltétele, hogy legyen egy eredeti, önálló ismerő szellem, a ki a világot magának obiectálja, vizsgálódása tárgyává teszi, s a megismerés folytán magába felöleli. A megismert világ tehát nem más, mint saját szellemi munkásságunk által tudatunkban előállított és színezett világ, az a világ, melyben saját elménk is visszatükröződik. Ezért mondá egy philosoph, hogy minden hamis világnézet öncsalás, és minden helyes világnézet önismeret. Ez oka, hogy a tudott világ a mi egész benső világunknak egy részét képezi; s innét mondhatjuk, hogy az önismeret, az emberi szellem belvilágának a megismerése a leggazdagabb, mert a világismeretet is magába öleli.

Önismeret és világismeret e legbensőbb összefüggése és kölcsönös egymásra hatása, mélyebben tárgyak rokonságán alapul. A világismeret tárgya a rajtunk kívüli világ, az öntudat tárgya saját én-ünk, s itt tágabb értelemben az emberi szellem. Ámde az elmékedésünk tárgyaül szolgáló világ nem lehet a mi gondolkodó elménk világától merőben idegen, valami egyáltalán más; mert akkor sohasem volnánk képesek megérteni, sohasem bírnánk felfogni. Megérteni csak azt tud-

juk, a mit értelmünkkel össze bírnunk egyeztetni, vagy is helyesebben szólva, a minek eszünkkel való egyeztetét belátjuk. A világot egyedül azon feltét alatt vagyunk képesek felfogni, mert benne a mi gondolkodó okosságunkkal analógon okosság rendszerét találjuk fel. *) A bölcsészetben a gondolkodó elme ez okosság világának akar teljes tudatára jöni, azért hogy önmagát megértse. A világegyetemet is azért vizsgálja, hogy benne az embert megismerje. Ezt látjuk nem csupán — mint Fischer K. mondja **) — azon philosophiákban, melyek az önismeretet előre kitűzött problémájukul vallják, és a melyek fordulatpontokat képeznek a bölcsészeti kifejlődésében; hanem kivétel nélkül minden rendszerben. Augustinus theologiájában úgy, miként Spinoza naturalismusában.

Vizsgálódásom kezdetén azt mondtam, hogy „vajjon a tudomány jelen állásán jogosult-e még a bölcsészetnek külön tudományul művelése?” ez attól függ, ha tudunk-e kimutatni a tudományos gondolkodásnak oly megfejtendő problémáit, melyeket egyedül az önálló philosophiai vizsgálódás képes megoldani? A kérdés fölött elmélkedve, mint tanulmányom előadott eredménye tanúsítja, azon meggyőződésre jöttem, hogy igenis egyedül a bölcsészeti vizsgálódás körébe tartozható számos oly fogalmaink s illetőleg kérdéseink vannak, melyeknek megállapítása, és illetőleg megfejtése nélkül összes tudományos ismereteink alapjukban indokolatlanok, részleteikben hézagok volnának.

Ezzel a bölcsészetnek mint önálló tudománynak a jogosultsága igazolva volna.

Mennyiben voltam képes elmélkedésemmel tisztelt hallgatóimat is meggyőzni felőle? nem tudom. E tekintetben esé-

*) Szinte ez alapon lehet saját gondolatainkat a külvalóságban is érvényesíteni.

**) Gesch. d. neuern Phil. 2-ik kiad. 1. köt. 12. l. E. bármily erősen hangsúlyozza is, hogy a philosophia nem lehet és nem akar lenni egyéb mint emberi önismeret, mégis azt mondja, hogy ez minden rendszernek alaphemája, ha nem egyenként, de összefüggésükben, vesszük őket. Különösen az által, hogy a fordulatpontokul szolgáló azon rendszerek, melyek az önismeretet tiszták ki problémájukul, uralkodnak az utánuk és belőlük következett rendszerekben is.

lomat értem, ha tanulmányom közlésével sikerült a nálamnál illetékesebb elmék figyelmét felkölteni a kérdés iránt. — Magamnak pedig azon meggyőződést szereztem, hogy a tudomány érdekében cselekszem, ha továbbra is a bölcsészeti szolgálatára szentelendem magamat; és hogy ha minden igyekezetem mellett is munkásságom eredménytelen lenne tudományosságunkra nézve, annak oka nem a választott munkatér terméketlensége, hanem a munkás gyengesége leend.